

FEMINIZMAS IR FILOSOFIJA: PERMAŠTANT SIMONE'Ą DE BEAUVOIR

PRATARMĖ

2009 metų birželio 18–19 dienomis Vilniuje įvyko tarptautinė konferencija „Feminizmas ir filosofija: permąstant Simone'ą de Beauvoir“, kurią surengė Kultūros, filosofijos ir meno instituto ir Europos humanitarinio universiteto mokslininkės. Konferenciją inspiravo 2008 metais visame pasaulyje pažymėtos Beauvoir šimtosios gimimo metinės. Tačiau 2009-ieji mums pasirodė dar svarbesni, nes lygiai prieš šešiasdešimt metų, 1949-aisiais, buvo paskelbta Beauvoir *Antroji lytis*. Nors *Antroji lytis* išversta į daugelį kalbų (pirmasis vertimas į lietuvių kalbą pasirodė 1996, antrasis – 2010 metais¹), tačiau tiek ši knyga, tiek gausus Beauvoir filosofinių, literatūrinių ir biografinių tekstų palikimas postsovietinėse šalyse mažai žinomas ir beveik netyrinėtas. Nesama rimtų akademinų tyrimų ir studijų, atskleidžiančių intelektualinę Beauvoir įtaką šiuolaikinės filosofijos ir lyčių studijų formavimuisi, apibrėžiančių Beauvoir idėjų svarbą XX a. feminizmo istorijos kontekste. Kartu Beauvoir idėjų spektras leidžia apsvarstyti ir daug bendresnes problemas, kurių kyla

¹ Beauvoir, Simone de. *Antroji lytis*. Vertė Violeta Tauragienė ir Diana Bučiūtė. Vilnius: Pradai, 1996; Simone de Beauvoir. *Antroji lytis*. Vertė Violeta Tauragienė ir Diana Bučiūtė. Vilnius: Margi raštai, 2010.

analizuojant feminizmo ir filosofijos santykį. Nors feministinė filosofija yra svarbi šiuolaikinės filosofijos kryptis, daugeliu atveju ji išstumiamą iš šiuolaikinės filosofijos scenos, kuri vis dar lieka priklausoma nuo patriarchalinės žinojimo produkavimo sistemos. Galima kalbėti apie sisteminių tokių filosofijų kaip Beauvoir, Judith Butler, Rosi Braidotti, Sarah Kofman, Luce Irigaray, Julia Kristeva, Elizabeth Grosz idėjų marginalizavimą tradicinėje filosofinėje akademinėje aplinkoje. Nepaisant šių filosofijų indėlio į šiuolaikinę filosofiją, jų darbai nėra įtraukti į filosofijos studijų programas, o dažnai – dėl teorinio savo sudėtingumo – yra ignoruojami ir lyčių studijų. Mintis, jog epistemologija ir žinojimo produkavimas gali būti sąlygojami pažįstanciojo subjekto lyties, vis dar rodosi neįtikėtina egzotiška, nes humanitariniuose moksluose vis dar viešpatauja neutralus (ir atvirai patriarchalinis) humanizmas. Siekiant šią situaciją pakeisti, reikia nuodugniai apsvarstyti feministinės filosofijos genealogiją, pradedant Beauvoir ir baigiant šiuolaikinėmis feminizmo teorijomis. Taip pat būtina kritiškai analizuoti žinojimo produkavimo modelius ir politiką bei kvestionuoti tariamą jų neutralumą.

Pirmame skyriuje – „Permaštant Simone'ą de Beauvoir“ – skelbiami tekstai, naujai analizuojantys Beauvoir filosofijos įtaką įvairioms šiuolaikinio mąstymo kryptims – feminizmui, psichoanalizei, fenomenologijai. Geneviève Fraisse straipsnyje „Simone'os de Beauvoir privilegija“ teigia, jog Beauvoir ryžosi kvestionuoti universalų mąstymo diskursą ir angažuotis mąstymui, kuris yra pažymėtas priskyrimo tam tikrai lyčiai patirties. Taip Beauvoir laimi mąstymo privilegiją ne tik sau pačiai, bet ir visoms moterims ir siekia sukurti mąstymą, kuriame rastų vietos abi lytys. Fraisse atkuria Beauvoir kaip viešos intelektualės laikyseną ir aptaria jos asmens ir idėjų įtaką septintojo dešimtmečio feministėms, prie kurių straipsnio autorė priskiria ir save. Fraisse savo straipsnyje teigia: „Beauvoir visada buvo matoma nuotraukoje, ji niekada nebuvo pamiršta, ji net nebuvo garsiojo vyro šešėlyje. (...) Nuotraukose ji ne tik yra lygiavertė Sartre'ui, bet ir sulaužo XX amžiuje dar gają klasikinę mūzos ir genijaus, įkvėpėjos ir kūrėjo schemą...“ (p. 18) Šis prancūziškasis Beauvoir portretas nykiai rezonuoja su lietuviškuoju Beauvoir vaizdiniu, kurį susidaroje skaitydami prisiminimus apie Beauvoir ir Sartre'o vizitą Lietuvoje 1965 metais. Solveiga Daugirdaitė, straipsnyje „1965-ųjų akimirkos su Simone de Beauvoir ir Jeanu Pauliu Sartre'u“² pastebi, kad sovietinė nomenklatūra Beauvoir pristatė tik kaip Sartre'o žmoną ir rašytoją, taip ištrinant jos autonomišką statusą. Tokį suvokimą lėmė tarybinio viešojo diskurso suvaržymai ir jų nulėmtas skurdus moteriškų vaidmenų repertuaras, kuriame moters intelektualės vaidmuo iš viso nefigūravo. Kaip teigia Daugirdaitė, „Tarybinė sistema moters lygiateisiškumą tik deklaravo, tikrovėje moterų statusas buvo antrarūšis, jis

² Daugirdaitė, Solveiga. „1965-ųjų akimirkos su Simone de Beauvoir ir Jeanu Pauliu Sartre'u“ *Colloquia*, nr. 22, 2009, p. 71–104.

paliētē ir Beauvoir (žinoma, ji savo laikysena taip pat prisidėjo prie tokios traktotės). Lietuvoje Beauvoir laikyta tik Sartre'o palydove, žmona. Kaip Sartre'o žmona ji įvardyta ir *Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje*³. Taigi nors Prancūzijoje Beauvoir buvo laikoma vieša intelektuale, geopolitinėje mūsų teritorijoje toks statusas jai negalėjo būti pripažintas, nes intelektualės vaidmuo iš principo nebuvo įmanomas patriarchalinėje ir kartu totalitarinėje visuomenėje.

Beauvoir kaip asmenybės ir intelektualės nepripažinimas tampa ypač akivaizdus aptariant vizualinę vizito reprezentaciją: tarp svečius lydinčių asmenų buvo ir fotografas Antanas Sutkus, kurio darytos Sartre'o ir Beauvoir

Antanas Sutkus. J. P. Sartre ir S. de Beauvoir Lietuvoje. Nida, 1965

nuotraukos išgarsino jį visame pasaulyje, o 2005 metais buvo paskelbtos albume *Sartre & Beauvoir: cinq jours en Lituanie*⁴. Sartre'as ne iš karto suvokė, jog yra fotografuojamas, o kai suvokė, Sutkui pasakė, kad jis neprisileidžia jokio kito fotografo, išskyrus Henri Cartier-Bressoną. Sutkui šitai teko prisiminti vėliau, kai Paryžiuje jam reikėjo įrodinėti, jog nuotraukos, kurioje Sartre'as braido Nidos kopose, autorius yra jis, o ne Cartier-Bressonas. Šios nuotraukos autorystę padėjo nustatyti dar viena įdomi aplinkybė: nuotraukoje matome vienišą Sartre'o figūrą ir du šešėlius. Pokalbyje su Angelika Lizius ir Melanie

³ Op. cit., p. 73.

⁴ Sutkus, Antanas. *Sartre & Beauvoir: cinq jours en lituanie*. Le Bord De Leau Editions, 2005.

Ring Sutkus teigia: „Yra dvi tos garsiosios nuotraukos versijos. Vienoje mes matome Sartrą ir Simone'os de Beauvoir šešėlį, kitoje aiškiai matyt pati de Beauvoir. Antrąją nuotrauką, kurioje aiškiai matyti Simone de Beauvoir, atspausdinau tik norėdamas įrodyti, kad nuotraukos autorius tikrai esu aš. Kai kurie žmonės manė, kad šešėlį nuotraukoje meta koks nors KGB agentas, bet aš visuomet tvirtindavau, kad ten Simone de Beauvoir“⁵. Taigi Beauvoir „grąžinama į kadrą“ grynai dėl detektyvinių autorystės įrodymo motyvų; tiksliau, ji nuo pat pradžių toje nuotraukoje figūravo, tačiau vėliau buvo iškirpta dėl patriarchalinių-estetinių sumetimų. Kaip teigia Sutkus, „Nuotraukoje, kuri vėliau išgarsėjo, aš ją nukirpau. Man nepatiko kompozicija – kai fotografijoje matyt dvi figūros, ji tampa labai kasdieniška. Visiškai pasikeičia jos nuotaika. Vienišas Sartras yra jo filosofijos metafora“⁶.

Čia man rodosi įdomu tai, kad Sartre'o didybė vizualiai negali būti

Antanas Sutkus. J. P. Sartre ir S. de Beauvoir Lietuvoje. Nida, 1965

atskleista niekaip kitaip, kaip tik per Beauvoir pašalinimą. Šiuo požiūriu vizualinis jos ištrynimasis sietinas su moters kaip viešos intelektualės nepripažinimu, todėl aiškintinas ne tik estetiniais sprendimais, bet ir patriarchalinio-totalitarinio režimo spaudimu. Savo ruožtu galime pastebėti, kad būtent ši Sutkaus nuotrauka, kurioje matome vienišą Sartre'o figūrą (su

⁵ „Angelika Lizius ir Melanie Ring kalbina Antaną Sutkų“ in Antanas Sutkus. *Sartre & Beauvoir : cinq jours en lituanie*. Le Bord De Leau Editions, 2005. Lietuviškas vertimas paskelbtas Lietuvos fotografų sąjungos tinklalapyje <http://www.photography.lt/lt.php/Leidiniai?id=40> (Žiūrėta 2010.11.04).

⁶ Ten pat.

Beauvoir šešėliu), yra vienintelis menininko kūrinys, reprezentuojamas Nacionalinėje dailės galerijoje. Šis pavyzdys puikiai parodo, kad patriarchalinė galia veikia per pašalinimą ir galios mainus: vyrai dalijasi galia suteikdami vienas kitam „didingumo“ statusą ir pašalindami tuos (tas), kuriems šis statusas nėra pripažįstamas.

Taigi grįžtant prie paties leidinio ir vakarietiškos Beauvoir recepcijos perspektyvos, svarbu paminėti Beauvoir įtaką ne tik feminizmui, bet ir psichoanalizei. Pierre Bras straipsnyje „Beauvoir ir psichoanalizė: Paryžiaus kolokviumas“ apžvelgia filosofų ir psichoanalitikų diskusiją apie Beauvoir ir psichoanalizę, kuri įvyko 2010 metų kovo 19–20 dienomis. Straipsnyje perteikiamos pasaulinio garso feminizmo teoretikų – Elisabeth’os Roudinesco, Julietos Mitchell, Jacqueline’os Rose, Julios Kristevos mintys apie Beauvoir filosofinių tekstų įtaką plėtojant psichoanalitines moteriškojo seksualumo teorijas. Diskusijos dalyvių pasisakymai atskleidė ne tik Beauvoir idėjų poveikį Jacques’o Lacano psichoanalizei, bet ir jų artimumą Maurice’o Merleau-Ponty fenomenologijai. Beauvoir tekstų santykis su fenomenologija atsiskleidžia ir Lindos Fisher straipsnyje „Kitas viduje ir išorėje: senėjimo kitybė ir senimas S. Beauvoir *Senatvėje*“. Fisher teigia, kad Beauvoir, knygoje *Senatvė* tirdama senatvės kitybę, iš esmės atnaujino moters kaip kitybės analizę, plėtotą *Antrojoje lytyje*. Atskleisdama senatvės laikiškumą ir kitybės dimensiją, Fisher kuria senatvės fenomenologiją, aprašančią mano paties tapumą kitu. Tapsmo samprata analizuojama ir Julijos Biedash straipsnyje „*Antroji lytis* kaip vertybių pervertinimo patirtis“, kuriame Beauvoir tapsmo moterimi teorija susiejama su Friedricho Nietzsche’s „amžinojo sugrįžimo“ ir vertybių pervertinimo koncepcijomis.

Vertimo skyriuje pirmą kartą lietuvių kalba skelbiamas Judithos Butler tekstas – straipsnis „Biologinė ir socialinė lytis Simone’os de Beauvoir *Antrojoje lytyje*“. Autorė teigia, jog Beauvoir formuluotė – moterimi ne gimstama, o tampama – atskiria biologinę lytį (*sex*) nuo socialinės lyties (*gender*). Šis atskyrimas ypač svarbus feministėms, siekiančioms demaskuoti teiginį, jog anatomija – tai likimas. Biologinės ir socialinės lyties perskyra rodo, kad socialiai konstruojama lytis yra ne duotybė, bet pamažu įgyjama tapatybė. Socialinė lytis yra sąmoningas kiekvieno individo pasirinkimas, kuris gali tapti našta dėl patiriamo socialinio spaudimo. Socialinę lytį vertinant kaip pasirinkimą ir tapatybės projektą, darosi akivaizdus vyriškosios ir moteriškosios socialinės lyties konstravimo nenuoseklumas: „vyras“ suvokiamas kaip iškūnyta, nuo kūniškumo nepriklausoma būtybė, o „moteris“ įkūnija patį kūniškumą ir tampa Kita. Kritinė filosofinė refleksija turi atskleisti hégelišką Paties ir Kito dialektiką, t. y. parodyti, jog kiekvienas subjektas tampa subjektu tik prisiimdamas savąjį kūniškumą ir taip tapdamas Kitu.

Kūniškumo tema svarstoma ir trečiame skyriuje – „Šiuolaikinės feministinės teorijos“, kuriame feministinės idėjos aptariamoms kontinentinės filosofijos, psichoanalizės, marksizmo, fenomenologijos kontekstuose. Audronė Žukauskaitė straipsnyje „Tapsmas moterimi ir postfeministinės strategijos“ analizuoja prancūzų filosofų Gilles’io Deleuze’o ir Felixo Guattari tapsmo moterimi sampratą, kurią susieja su Beauvoir teiginiu, jog moterimi ne gimstama, o tampama. Tapsmas moterimi tampa potencialia galimybe kiekvienam – tiek vyrui, tiek moteriai, – sukonstruoti naują kūniškąją ir seksualinę tapatybę bei pozityviai apibrėžti geismo sampratą. Irina Zherebkina straipsnyje „Jacques’as Lacanas: feministinis įvadas“ analizuoja geismo ir seksualumo sampratą lakaniškoje psichoanalizėje, kurios savo ruožtu turėjo didžiulę įtaką aiškinant moteriškąją subjektyvumą bei seksualumą. Tačiau kartu autorė kritikuoja Lacano psichoanalizę, nes čia moteriškasis subjektyvumas ir seksualumas apibrėžiami remiantis falinio signifikanto sąvoka, o tai lemia, jog moteriškasis subjektas yra pajungiamas patriarchalinei hierarchijai ir tvarkai. Almira Ousmanova straipsnyje „Apie marksistinę meilės teoriją“ analizuoja painius meilės sampratos ir marksizmo teorijos santykius. Atrodytų, jog marksizmas kaip materialistinė ekonominė teorija neturi nieko bendra su meile, tačiau, kaip teigia autorė, šis marksizmo teorijos „indiferentiškumas“ turi savo istorines ir politines priežastis. Autorė atskleidžia, jog marksizmas ir feminizmas yra giminingos teorijos, nes jų abiejų esmę sudaro emancipacijos ir radikalių visuomenės pertvarkymų projektas. Tačiau feminizmo teorijoje meilė siejama su subjektyvumu ir individualia autonomija, savybėmis, kurios marksizmo teorijoje atmetamos. Marksizme meilė buvo pašalinta iš privataus gyvenimo ir intymumo plotmės ir jai buvo suteikta politinė reikšmė – seksualumas ir privatumas buvo pajungti politinės tvarkos principams. Audronės Žukauskaitės straipsnyje „Moteriškumas, erosas ir etika Emmanuelio Levino filosofijoje“ meilės tema analizuojama Levino fenomenologijos kontekste. Tekste „Eroso fenomenologija“ moteriškumą Levinas apibrėžia kaip kitybę. Savo ruožtu Beauvoir *Antrojoje lytyje* teigia, kad, moteriškumą apibrėždamas kaip kitybę, Levinas kalba iš vyriškosios pozicijos, taip paneigdamas lyčių santykių abipusiškumą. Būtent todėl nagrinėjant Levino suformuluotą erosos fenomenologiją iškyla dilema: ar, kaip teigia Beauvoir, tokiu būdu Levino filosofijoje įtvirtinami patriarchaliniai moteriškumo stereotipai, ar, priešingai, ši moteriškumo kaip kitybės patirtis įgalina pakeisti pačią subjektyvumo sampratą?

Skyriuje „Žinojimo politika“ tęsiama prieštaros tarp universalaus žinojimo ir kūniškumo patirties paženklinto pažįstančiojo subjekto tema. Olga Shparaga straipsnyje „Autonomija socialinio pripažinimo ir atvirumo ribose“ kvestionuoja kantiškąją sau pakankamos autonomijos sampratą ir siūlo ją papildyti tokiais tarpusavio sąveikos elementais kaip sutarimas

ir abipusis pripažinimas. Autonomija, sutarimas ir abipusis pripažinimas gali būti laikomi bendro gyvenimo atvirumo struktūros dėmenimis, kurie atskleidžia socialinį, kultūrinį, lytinį kiekvieno bendruomenės nario savitumą ir suteikia šiam savitumui vertę. Mary Hawkesworth straipsnyje „Beauvoir *versus* Beauvoir: filosofija, feministinė teorija ir išnykimo politika“ taip pat kvestionuoja tradicinius universalius žinojimo modelius, androcentrinius „kelius į tiesą“ ir galios dinamiką, struktūruojančią akademinę praktiką. Autorės teigimu, feministinė teorija meta iššūkį universalių pretenzijų teisėtumui ir nepagrįstoms galios konfigūracijoms, kurios įtvirtinamos filosofams kontroliuojant pripažinto žinojimo ribas. Almira Ousmanova straipsnyje „Ant ortodoksinio marksizmo griuvėsių: lyčių ir kultūros studijos Rytų Europoje“ aptaria sudėtingą lyčių studijų ir vadinamosios kultūrologijos santykį postsovietinėje akademinėje aplinkoje. Straipsnyje tvirtinama, kad Vakarų feminizmas ir lyčių studijos kaip akademinė jo išraiška metė iššūkį postsovietinės akademinės aplinkos kultūrinės analizės metodams ir paradigmai, kuri rėmėsi ir implicitiškai tebesiremia marksizmo-leninizmo socialinio tyrimo prielaidomis. Autorė aptaria priežastis, dėl kurių lyčių studijos bei feminizmas vis dar sunkiai įsitvirtina postsovietiniuose humanitariniuose moksluose.

Recenzijos skyriuje Naglis Kardelis analizuoja Oksfordo universiteto leidykloje išleistą kolektyvinę monografiją *Interrogating Antigone in Postmodern Philosophy and Criticism* (sudarytojai Stephen Wilmer ir Audronė Žukauskaitė). Antigonė šioje knygoje aptariama ne tik kaip Sofoklio dramos veikėja, bet ir kaip „konceptualus personažas“, įgalinantis kvestionuoti tariamą filosofinio ir psichoanalitinio diskurso neutralumą ir universalumą bei atskleisti patriarchalines jo prielaidas.

Pabaigoje norėtuši padėkoti visiems, kurie padėjo šiam leidiniui įgyti dabartinį pavidalą – Almirai Ousmanovai, kuri suformulavo konferencijos idėją ir padėjo sudaryti šį leidinį, savo kolegoms Danutei Bacevičiūtei, Nagliui Kardeliui ir Nijolei Keršytei už nuoširdžią ir kvalifikuotą pagalbą, Prancūzų kultūros centro direktoriui Pascaliui Hanse už paramą organizuojant konferenciją ir verčiant tekstus iš prancūzų kalbos.

Audronė Žukauskaitė